

SIGMUND FREUD

*O človeku,
kultúre
a náboženstve*

EUROPA

PRVÉ SLOVENSKÉ VYDANIE

SIGMUND FREUD

*O člověku, kultúře
a náboženství*

EUROPA

Sigmund Freud: O človeku, kultúre a náboženstve

Preklad © Milan Krankus 2014

Návrh obalu a grafická úprava © Martin Vrabec 2014 bee&honey

Sadzba © Milan Beladič (www.beeandhoney.sk) 2014

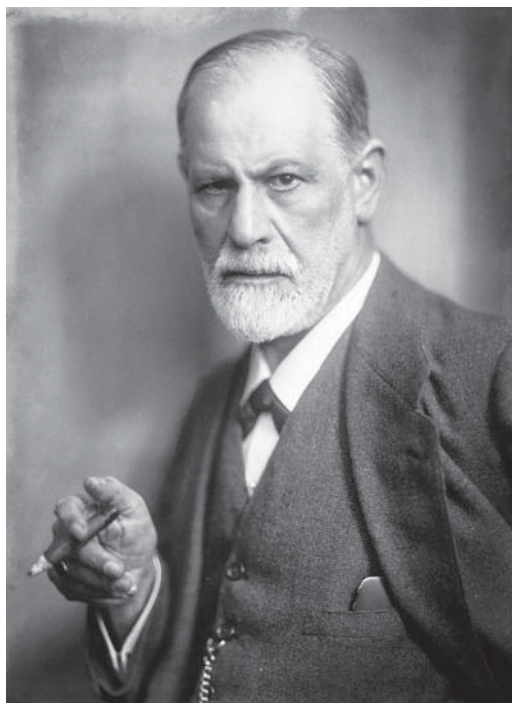
Ako dvadsiaty zväzok edície Šimon

vydalo © Vydavateľstvo Európa, s.r.o. 2014

Prvé slovenské vydanie

www.vydavatelstvo-europa.sk

ISBN 978-80-89666-07-2

Sigm. Freud

zväzok 20

BUDÚCNOSŤ JEDNEJ ILÚZIE

(1927)

I

Keď nejaký čas žijeme v určitej kultúre a často sme sa snažili zistiť, ako vznikla a aké boli cesty jej vývinu, pocítíme nakoniec pokušenie pozrieť sa opačným smerom a spýtať sa, aký bude ďalší osud tejto kultúry v budúcnosti a akými premenami musí prejsť. Čoskoro však zistíme, že podobné skúmanie od začiatku znehodnocujú viaceré okolnosti. Predovšetkým to, že je iba málo tých, čo sa dokážu celkovo pozrieť na ľudskú aktivitu. Väčšina sa musí nevyhnutne obmedziť na jednu alebo niekoľko oblastí; čím menej však vieme o minulosti a súčasnosti, tým neistejší musí byť náš úsudok o tom, čo bude v budúcnosti. Ďalej je tu skutočnosť, že práve pri tomto usudzovaní hrajú ťažko oceníteľnú úlohu subjektívne očakávania jednotlivca; tieto očakávania závisia od čisto osobných momentov jeho vlastnej skúsenosti, jeho viac alebo menej optimistického postoja k životu, ako mu ho určuje jeho temperament a jeho minulé úspechy a neúspechy. Nakoniec tu pôsobí pozoruhodná skutočnosť, že ľudia vo všeobecnosti prežívajú svoju prítomnosť akoby naivne, akoby nedokázali hodnotiť jej obsah; ak z nej majú získať oporu na úsudok o budúcnosti, musia najprv od nej získať odstup, t. j. prítomnosť sa musí stať minulosťou.

Kto teda podľahne pokušeniu vyjadriť sa o pravdepodobnej budúcnosti našej kultúry, urobí dobre, keď si pripomenie vyššie uvedené námietky, rovnako ako neistotu, ktorá sa vo všeobecnosti spája s každou predpoveďou. Pre mňa z toho vyplýva, že potom, ako som určil jej pozíciu v širšom celku, rýchlo uniknem pred priveľkou úlohou do malej čiastkovej oblasti, ktorej som aj doteraz venoval svoju pozornosť.

Ľudská kultúra – myslím tým všetko, čím sa ľudský život pozdvihol nad svoje animálne podmienky a čím sa odlišuje od života zvierat – pričom neoddeľujem kultúru od civilizácie – nám ukazuje dve stránky. Na jednej strane obsahuje všetko poznanie a zručnosti, ktoré ľudia získali, aby ovládli prírodné sily a získali materiálne dobrá na uspokojenie svojich potrieb, na druhej strane zahŕňa všetky zariadenia, ktoré sú nevyhnutné na reguláciu vzájomných vzťahov ľudí a osobitne na rozdeľovanie získaných materiálnych hodnôt. Obidva smery kultúry nie sú vzájomne nezávislé, po prvé preto, lebo vzájomné vzťahy ľudí hlboko ovplyvňuje miera uspokojenia pudov, ktoré umožňujú dobrá, čo sú k dispozícii, po druhé tým, že aj jednotlivý človek môže pre iného vystupovať ako majetok, pokiaľ ho využíva ako pracovnú silu alebo sexuálny objekt, po tretie však preto, že každý jedinec je virtuálne nepriateľom kultúry, ktorá má byť predsa všeludským záujmom. Je pozoruhodné, že ľudia, hoci sotva môžu existovať ako osamotené bytosti, predsa pociťujú obeť, ktoré im ukladá kultúra, aby bolo možné ľudské spolunažívanie, ako veľmi ťaživé. Kultúru teda treba brániť proti jednotlivcovi a jej zariadenia, inštitúcie a príkazy slúžia tejto úlohe; ich účelom je nielen zabezpečenie určitej del'by statkov, ale aj jej udržiavanie, ďalej musí chrániť proti nepriateľským pohnútkam ľudí všetko, čo slúži na podmanenie prírody a produkciu materiálnych hodnôt. Ľudské výtvyry možno ľahko zničiť a veda aj technika, ktoré ich vytvorili, môžu byť použité aj na ich zničenie.

Takto získavame dojem, že kultúra je niečo, čo bolo uložené vzpierajúcej sa väčšine menšinou, ktorá sa zmocnila mocenských a donucovacích prostriedkov. Samozrejme, možno uznať, že tieto ťažkosti sa nespájajú s podstatou kultúry samej, ale že sú podmienené nedokonalosťou foriem kultúry, ktoré sa do dneška vyvinuli. Skutočne nie je ťažké poukázať na tieto nedostatky. Zatiaľ čo v ovládaní prírody ľudstvo dosahovalo ustavičný pokrok a ešte väčší pokrok môže očakávať, v usporiadaní ľudských záležitostí nemožno

takýto pokrok s istotou konštatovať a pravdepodobne v každej dobe sa rovnako ako dnes mnoho ľudí pýtalo, či vôbec má cenu brániť tento kus kultúrneho zisku. Mohli by sme sa domnievať, že musí byť možné nové usporiadanie ľudských vzťahov, ktoré zabráni zdrojom nespokojnosti s kultúrou tým, že sa vzdá nátlaku a potlačovania pudov, aby sa ľudia nerušení vnútornými rozpormi mohli venovať získavaniu a užívaniu dobier. Bol by to zlatý vek, len si môžeme položiť otázku, či takýto stav možno uskutočniť. Skôr sa zdá, že sa každá kultúra musí budovať na nátlaku a na zriekaní sa pudov; nezdá sa isté ani to, že by pri zrušení nátlaku bola väčšina ľudí ochotná podávať pracovný výkon, potrebný na získanie nových životných zdrojov. Myslím, že treba počítať so skutočnosťou, že vo všetkých ľuďoch sú deštruktívne, teda antisociálne a antikultúrne tendencie, a že u veľkého množstva ľudí sú dostatočne silné na to, aby určovali ich správanie v ľudskej spoločnosti.

Táto psychologická skutočnosť má pri uvažovaní o ľudskej kultúre rozhodujúci význam. Ak sme si spočiatku mohli myslieť, že podstatné na kultúre je ovládnutie prírody, aby sa získali životné produkty, a že nebezpečenstvo, ktoré ohrozuje kultúru, možno odstrániť rozumným rozdelením produktov medzi ľuďmi, zdá sa, že teraz sa ťažisko presúva z materiálneho na duševné. Rozhodujúce bude, či a nakoľko sa podarí zmenšiť záťaž obetovania pudov, ktoré je prikázané ľuďom, zmieriť ich s nevyhnutnou obeťou a odškodniť ich za ňu. Rovnako ako nútenia ku kultúrnej práci sa nemožno vzdať ovládnutia masy menšinou, lebo masy sú lenivé a nechápavé; neradi sa zriekajú pudov, argumenty o nevyhnutnosti takéhoto zrieknutia ich nepresviedčajú a ich jednotlivci sa vzájomne povzbudzujú k roztopašnosti. Iba pod vplyvom príkladných jedincov, ktorých uznávajú za svojich vodcov, sa dajú pohnúť k pracovným výkonom a odriekaniu, od ktorých závisí trvanie kultúry. Všetko je dobre, ak sú títo vodcovia osoby s prenikavým pochopením nevyhnutností života, ľudia, ktorí sa dokázali povzniesť na úroveň, aby ovládli

svoje vlastné pudové želania. Hrozí im však nebezpečenstvo, že preto, aby nestratili svoj vplyv, ustúpia mase viac než ona im, a tak treba, aby boli od nej nezávislí z hľadiska použitia mocenských prostriedkov. Stručne povedané, dve všeobecne rozšírené ľudské vlastnosti zavinili, že zariadenia kultúry sa môžu udržať iba istou mierou donútenia; ľudia totiž spontánne neradi pracujú a argumenty nedokážu nič proti ich vášňam.

Viem, aké budú námietky proti týmto záverom. Povie sa, že tu opísaný charakter ľudských más, ktorý má dokázať nevyhnutnosť nútenia ku kultúrnej práci, je sám iba dôsledok chybných zariadení kultúry, ktorých pôsobením sa ľudia stali zatrpknutí, pomstiví a neprístupní. Nové generácie, vychovávané s láskou a v úcte k mysleniu, ktoré zavčas poznajú výhody kultúry, budú k nej mať aj iný vzťah, budú ju považovať za svoj najvlastnejší majetok a budú ochotné prinášať obeť v práci aj pri uspokojovaní pudov, potrebné pre jej udržanie. Zaobídu sa bez donucovania a budú sa len málo líšiť od svojich vodcov. Ak ľudské masy takejto kvality doteraz v žiadnej kultúre neexistovali je to preto, že ešte žiadna kultúra nedokázala vytvoriť zariadenia, ktoré by týmto spôsobom už od detstva ovplyvňovali ľudí.

Možno pochybovať, či je vôbec možné alebo už teraz, pri súčasnom stave nášho ovládania prírody, vytvoriť takéto kultúrne zariadenia; možno si položiť otázku, odkiaľ sa vezme množstvo vynikajúcich, neomylných a nesebeckých vodcov, ktorí by sa museli stať vychovávateľmi budúcich generácií. Možno mať hrôzu z toho, aký obrovský nátlak bude nevyhnutný na uskutočnenie takýchto zámerov. Veľkoleposť tohto plánu, jeho význam pre budúcnosť ľudskej kultúry nemožno poprieť. Je daný psychologickým poznáním, že človek je vybavený najrozmanitejšími pudovými vlohami, ktorých definitívne zameranie je určené ranými detskými zážitkami. Hranice vychovateľnosti človeka sú preto aj hranicami účinnosti takejto kultúrnej premeny. Možno pochybovať, či a do akej miery môže iné kultúrne

prostredie odstrániť obidve vlastnosti ľudských más, ktoré natoľko sťažujú riadenie ľudských záležitostí. Experiment sa doteraz neuskutočnil. V dôsledku chorobnej vlohy alebo priveľkej sily pudu asi vždy bude určité percento ľudí asociálnych, ak sa však podarí túto dnešnú väčšinu, ktorá je nepriateľská kultúre, znížiť na menšinu, dosiahneme tým veľmi mnoho, možno všetko, čo sa dosiahnuť dá.

Nechcem vyvolať dojem, že som príliš odbočil z cesty svojho skúmania, ktorú som mal v pláne. Preto vyslovene ubezpečujem, že vôbec nemám v úmysle posudzovať veľký kultúrny experiment, ktorý v súčasnosti prebieha vo veľkej krajine medzi Európou a Áziou. Nemám ani vecné znalosti ani schopnosť rozhodnúť o jeho uskutočniteľnosti, posudzovať účelnosť použitých metód alebo merať hĺbku nevyhnutnej priepasti medzi zámerom a uskutočnením. Čo sa tam pripravuje, sa vymyká ako nehotové úvahám, ku ktorým ponúka látku naša dávno konsolidovaná kultúra.

II

Prekvapujúco sme prešli z ekonomiky do oblasti psychológie. Spočiatku sme boli v pokušení hľadať charakteristiku kultúry v existujúcich materiálnych hodnotách a zariadeniach na ich rozdeľovanie. Zistenie, že každá kultúra spočíva na nútení k práci a zriekani sa pudov a preto nevyhnutne vyvoláva opozíciu tých, ktorých sa tieto požiadavky týkajú, nám jasne ukázalo, že materiálne hodnoty samé, prostriedky na ich získanie a nariadenia na ich rozdeľovanie, nemôžu byť podstatnou alebo jedinou vecou kultúry; sú totiž ohrozené odporom a túžbou po zničení zo strany účastníkov kultúry. Okrem materiálnych hodnôt teraz pristupujú prostriedky, ktoré majú kultúru brániť, donucovacie a iné prostriedky, ktorými sa má podariť, aby sa ľudia zmierili s kultúrou a boli odškodnení za svoje obete. Tieto prostriedky môžeme označiť ako duševný majetok kultúry.

V záujme jednotnej terminológie označíme skutočnosť, že nemôže dôjsť k uspokojeniu pudu ako odopretie, inštanciu, ktorá toto odopretie ukladá ako zákaz a stav, ktorý tento zákaz vyvoláva ako strasť. Ďalším krokom bude rozlíšiť medzi strasťou, ktorá postihuje všetkých, a tou, ktorá nepostihuje všetkých, iba skupiny, triedy alebo jednotlivcov. Prvá strasť je najstaršia: zákazmi, ktoré prijala, sa kultúra začala oddeľovať od animálneho prastavu pred nevieme koľkými tisícročiami. Na svoje prekvapenie zisťujeme, že táto strasť je ešte stále účinná, že ešte stále tvorí jadro nepriateľstva voči kultúre. Pudové želania, ktoré trpia pod tlakom kultúry, sa rodia s každým dieťaťom vždy znova; existuje jedna trieda ľudí, neurotici, ktorí reagujú už na tieto odopretia asociálne. Takéto pudové želania sú incest, kanibalizmus a slasť z vraždy. Znie čudne, keď priradíme tieto želania, v ktorých zavrhnutí sa všetci ľudia zdajú byť jednotní, k tým, o ktorých povolenie alebo zákaz sa v našej kultúre tak živo bojuje, ale psychologicky sme na to oprávnení. Ani kultúrne správanie voči týmto najstarším pudovým želaniam vôbec nie je rovnaké; iba kanibalizmus sa všetkým javí ako zakázaný a neanalytickému pohľadu ako úplne prekonaný; silu incestných želaní môžeme ešte za zákazom cítiť a k vražde v našej kultúre za určitých podmienok ešte dochádza, dokonca sa prikazuje. Je možné, že v budúcnosti dôjde k vývinu v kultúre, keď sa aj iné, dnes celkom prijateľné uspokojovania želaní budú zdať rovnako neprijateľné ako sú dnes kanibalistické.

Už pri týchto najstarších zrieknutiach sa pudov treba vziať do úvahy psychologický faktor, ktorý si aj neskôr zachová svoj význam. Nie je pravda, že ľudská duša od najstarších čias neprešla nijakým vývinom a že v protiklade k pokroku vedy a techniky je ešte aj dnes taká istá ako na počiatku dejín. Jeden z týchto pokrokov duše tu môžeme dokázať. Naš vývin prebieha tak, že vonkajší tlak sa postupne zvnútorňuje tým, že ho do svojich príkazov prijíma osobitná psychická inštancia, ľudské NadJa. Každé dieťa nám ukazuje

priebeh takejto premeny, iba ňou sa stáva mravným a sociálnym. Toto zosilnenie NadJa je veľmi cenné psychologické vlastníctvo kultúry. Osoby, u ktorých sa uskutočnilo, sa menia z protivníkov kultúry na jej nositeľov. Čím je ich počet v kultúre vyšší, tým je zabezpečenejšia, tým skôr sa môže vzdať vonkajších donucovacích prostriedkov. Miera tohto zvnútorňenia je pre jednotlivé pudové zákazy rôzna. Pri spomínaných najstarších kultúrnych požiadavkách – keď dáme bokom neželanú výnimku neurotikov – sa zdá, že zvnútorňenie sa v značnej miere dosiahlo. Situácia sa mení, keď sa začneme zaoberať inými pudovými požiadavkami. S prekvapením a obavou pozorujeme, že väčšina ľudí poslúcha príslušné kultúrne zákazy iba pod vonkajším nátlakom, teda iba tam, kde platia a dovedy, pokiaľ sa ich musia báť. To sa týka aj takzvaných morálnych kultúrnych požiadaviek, ktoré sú rovnako určené pre všetkých. Sem patrí väčšina toho, čo vieme o morálnej nespoľahlivosti človeka. Obrovské množstvo kultúrnych ľudí, ktorí sa hrozia vykonať vraždu alebo incest, si neodopiera uspokojenie svojho lakomstva, svojich agresívnych a sexuálnych chŕťok, neváha iným ľuďom škodiť ľžou, podvodom, ohováraním, ak pri tom zostanú nepotrestaní, a rovnako to asi bolo po všetky kultúrne veky.

Pri obmedzeniach, ktoré sa vzťahujú iba na určité spoločenské triedy sa stretávame s jasným stavom pomerov, čo sa nikdy nepopiera. Možno očakávať, že tieto ponižované triedy budú privilegovaným závidieť ich výsady a že urobia všetko, aby sa zbavili svojho nadmerného utrpenia. Kde to nie je možné, udržuje sa v takejto kultúre trvalá nespokojnosť, a tá môže viesť k nebezpečným vzburám. Keď však kultúra neprekoná stav, kedy uspokojovanie určitého počtu jej účastníkov predpokladá utláčanie druhých, možno väčšiny – a tak je to vo všetkých súčasných kultúrach –, je pochopiteľné, že u týchto utláčaných sa vyvinie intenzívna nenávisť voči kultúre, ktorú umožňujú svojou prácou, ale na ktorej vymoženostiach majú iba nepatrný podiel. Zvnútorňenie kultúrnych zákazov potom u utláčaných nemožno

očakávať, skôr nebudú ochotní tieto zákazy uznať, budú sa snažiť túto kultúru zničiť, prípadne odstrániť aj jej predpoklady. Nepriateľstvo týchto tried voči kultúre je také očividné, že sa kvôli nemu prehliadlo skôr latentné nepriateľstvo lepšie zabezpečených spoločenských vrstiev. Nemusíme hovoriť, že kultúra, ktorá necháva neuspokojený taký veľký počet svojich účastníkov a doháňa ich k vzbure, nemá nádej udržať sa dlhý čas, a ani si to nezaslúži.

Miera znútorňovania kultúrnych predpisov – populárne a nepsihologicky vyjadrené: morálna úroveň účastníkov kultúry – nie je jediný duševný majetok, ktorý pri hodnotení kultúry prichádza do úvahy. Okrem toho sú to jej ideály a umelecké výtvory, t. j. uspokojenie, ktoré z obidvoch možno získať.

Príliš ľahko podliehame sklonu prijať medzi duševný majetok kultúry jej ideály, t. j. hodnotenia, ktoré výkony stoja najvyššie, o ktoré sa máme najviac usilovať, aby sa stali naším duševným vlastníctvom. Spočiatku sa zdá, akoby tieto ideály určovali výkony príslušnej kultúry; skutočný priebeh je však taký, že ideály sa tvoria podľa prvých výkonov, ktoré umožnilo spolupôsobenie vnútorného nadania a vonkajších pomerov kultúry a že tieto prvé výkony boli potom stanovené ako ideál pre ďalšie nasledovanie. Uspokojenie, ktoré ideál poskytuje účastníkovi kultúry, je teda narcistickej povahy, spočíva na hrdosti na doterajšie úspešné výkony. Aby bolo toto uspokojenie úplné, potrebuje sa každá kultúra porovnávať s inými kultúrami, ktoré sa venovali iným výkonom a vyvinuli iné ideály. V dôsledku týchto rozdielov si každá kultúra vyhradzuje právo podceňovať iné. Takýmto spôsobom sú kultúrne ideály podnetom na oddelovanie a znepriatenie rôznych kultúr, ako to najzreteľnejšie vidieť medzi národmi.

Narcistické uspokojenie z kultúrneho ideálu patrí tiež k silám, ktoré úspešne pôsobia proti kultúrnemu nepriateľstvu vnútri kultúry. Nielen privilegované triedy, ktoré si užívajú dobrodenie tejto kultúry, ale môžu mať na ňom

účasť aj potláčaní, pretože za straty vnútri ich vlastnej skupiny ich odškodňuje oprávnenie pohrdať cudzincami. Človek je síce iba úbohý, dlhmi a vojenskou službou trápený plebejec, ale zato Riman a podieľa sa na úlohe ovládať iné národy a predpisovať im zákony. Táto identifikácia utláčaných s vládnucimi a vykorisťujúcimi triedami je však iba časť širšej súvislosti. Na druhej strane sa utláčaní môžu na vykorisťujúcich aj afektívne viazať, môžu, napriek nepriateľstvu, vo svojich pánoch vidieť svoje ideály. Keby nexistovali takéto v podstate uspokojujúce vzťahy, bolo by nepochopiteľné, že také množstvo kultúr sa tak dlho udržalo napriek oprávnenému nepriateľstvu veľkých mäs.

Iného druhu je uspokojenie, ktoré poskytuje účastníkom kultúry umenie, hoci obvykle zostáva neprístupné masám vyčerpaným ťažkou prácou, ktoré nedostali žiadnu primeranú výchovu. Ako sme dávno poznali, umenie ponúka náhradné uspokojenie za najstaršie, ešte stále hlboko pociťované zrieknutia v kultúre, a preto ako nič iné zmieruje s nevyhnutnosťou prinášať za ňu obeť. Na druhej strane umelecké výtvyry vyvolávajú pocity identifikácie, ktoré každá kultúra tak veľmi potrebuje, tým, že podnecujú k spoločne prežívaným a vysoko ceneným pocitom; slúžia však aj narcistickému uspokojeniu, keď predstavujú výkony danej kultúry a výrazným spôsobom pripomínajú jej ideály.

Doteraz sme nespomenuli možno najvýznamnejšiu časť psychického inventára kultúry. Sú to jej náboženské predstavy v najširšom zmysle, inak povedané, ako neskôr dokážeme, jej ilúzie.

III

V čom je osobitná hodnota náboženských predstáv?

Hovorili sme o nepriateľstve voči kultúre, ktoré je vyvolané jej tlakom, jej požiadavkou zrieknuť sa pudov. Keby sme si tieto zákazy predstavili ako zrušené, mohol by si muž

zvolit' ako sexuálny objekt každú ženu, ktorá by sa mu páčila, mohol by bez rozmýšľania zabiť soka alebo toho, kto by mu inak stál v ceste a druhému by sa tiež mohlo čokoľvek bez dovolenia vziať, aké by to bolo krásne, akým nepretržitým radom uspokojení by potom život bol! Ale čoskoro sa ukáže prvá ťažkosť. Všetci ostatní majú presne tie isté želania ako ja a nebudú so mnou zaobchádzať šetrnejšie ako ja s nimi. V podstate môže teda v dôsledku takého zrušenia kultúrnych obmedzení byť neobmedzene šťastný iba jedinec, tyran, diktátor, ktorý na seba strhol všetky mocenské prostriedky, a aj on má všetky dôvody želať si, aby ostatní zachovávali aspoň jeden kultúrny príkaz: Nezabiješ.

Ale ako nevďačné, aké krátkozraké by bolo snažiť sa odstrániť kultúru. Čo by potom zostalo, je prírodný stav a ten sa znáša omnoho ťažšie. Je pravda, že príroda by od nás nežiadala žiadne pudové obmedzenia, ponechala by nám slobodu, ale má svoj veľmi účinný spôsob, ako nás obmedzovať. Zničí nás chladne, kruto, bezohľadne, ako sa nám zdá, práve keď sa oddávame uspokojovaniu svojich pudov. Práve proti týmto nebezpečenstvám, ktorými nám príroda hrozí, sme sa predsa spojili a vytvorili kultúru, ktorá má, okrem iného, tiež umožniť naše spolunažívanie. Hlavnou úlohou kultúry, skutočným dôvodom jej existencie, je predsa brániť nás pred prírodou.

Je známe, že sa jej to do značnej miery už teraz dobre darí, neskôr to zrejme bude vedieť ešte omnoho lepšie. Ale nech sa nikto mylne nedomnieva, že príroda je podmanená už dnes; len malé množstvo ľudí sa odvažuje dúfať, že raz si ju človek úplne podriadi. Sú tu živly, ktoré akoby sa vysmievali každému ľudskému nátlaku, zem sa trasie, trhá, pochováva ľudí a ich diela, rozbesnená voda všetko zaplavuje a potápa, divá víchrica všetko berie so sebou, v chorobách sme iba nedávno spoznali útoky iných živých bytostí a nakoniec bolestná záhada smrti, pretože proti nej sa doteraz nenašla a asi sa ani nenájde žiadna bylina. S týmito mocnosťami povstáva príroda proti nám, veľkolepá, krutá, neúprosná, znova nám

ukazuje našu slabosť a bezmocnosť, ktorým sme sa kultúrnou prácou pokúšali uniknúť. Z ľudstva môžeme mať jeden z mála radostných a povznášajúcich dojmov, keď tvárou v tvár nejakej živej pohrome ľudia zabudnú na svoju kultúrnu roztrieštenosť, na všetky vnútorné ťažkosti a nepriateľstvá a spomenú si na svoju veľkú spoločnú úlohu – udržať sa proti presile prírody.

Tak pre ľudstvo ako celok, ako aj pre jednotlivca je život ťažko znesiteľný. Isté utrpenie mu spôsobuje kultúra, ktorej je účastníkom, určitú mieru utrpenia mu pripravujú iní ľudia, či už napriek kultúrnym predpisom alebo v dôsledku nedokonalosti tejto kultúry. K tomu pristupuje to, čím mu škodí nepodriadená príroda – nazýva to osudom. Dôsledkom tohto stavu musí byť stav trvalého úzkostného očakávania a vážne poškodenie prirodzeného narcizmu. Ako reaguje jednotlivec na poškodenie od kultúry a ľudia už vieme: vyvinie zodpovedajúcu mieru odporu voči zariadeniam tejto kultúry, nepriateľstvo voči kultúre. Ale ako sa bráni proti presile prírody, osudu, ktorý hrozí jemu aj všetkým ostatným?

Kultúra ho zbaví tejto námahy, o všetkých sa postará rovnako; je pozoruhodné, že takmer všetky kultúry to robia rovnakým spôsobom. Neprestávajú plniť svoju úlohu chrániť ľudí pred prírodou, len v nej pokračujú inými prostriedkami. Je to mnohostranná úloha – vážne ohrozené sebedovetie človeka žiada útechu, svet a život treba zbaviť hrôz, okrem toho si žiada odpoveď aj ľudská zvedavosť, poháňaná silnými praktickými záujmami.

Už prvým krokom sa veľa získalo. Je ním poľudštenie prírody. K neosobným silám a osudom sa nemožno priblížiť, zostávajú večne cudzie. Ak však v živloch búria vášne ako vo vlastnej duši, ak ani smrť nie je nič prirodzené, ale násilný čin zlej vôle, ak všade v prírode človeka obklopujú bytosti, ktoré pozná z vlastnej spoločnosti, potom si s úľavou vydýchne, cíti sa doma v cudzom a desivom a môže svoju nezmyselnú úzkosť psychicky spracovať. Možno je ešte bezbranný, ale už nie ochromený bezmocnosťou, môže aspoň

reagovať, áno, možno už ani nie je bezbranný, môže proti okolitým násilníckym silám presahujúcim človeka použiť rovnaké prostriedky, aké používa v spoločnosti, môže ich zaklínať, chlácholiť, podplácať a zbaviť ich týmto ovplyvňovaním časti ich moci. Takáto náhrada prírodnej vedy psychológiou nielenže prináša okamžitú úľavu, ale aj ukazuje cestu, ako zvládnuť situáciu ešte lepšie.

Lebo táto situácia nie je nič nové, má infantilný vzor, je vlastne iba jeho pokračovaním, lebo v stave takejto bezmocnosti sme už raz boli ako malé deti voči rodičom, keď bol dôvod, aby sme sa ich báli, hlavne otca, ale ktorí nás aj bezpečne chránili proti nebezpečenstvám, ktoré nám vtedy hrozili. Tak môžeme obidve situácie vzájomne porovnať. Rovnako ako v sne tu hralo významnú úlohu želanie. Predtucha smrti prepadne spiaceho, chce ho uložiť do hrobu, ale snová práca vie zvoliť podmienku, za ktorej sa aj táto obávaná udalosť stane splnením želania; snívajúci sa vidí v starom etruskom hrobe, do ktorého zostúpil s blaženým pocitom, že uspokojí svoje archeologické záujmy. Podobne nerobí človek z prírodných síl jednoducho ľudí, s ktorými by mohol zaobchádzať ako so seberovnými, to by sa nezhodovalo so silným dojmom, aký v ňom vyvolávajú, ale pripisuje im charakter otca, urobí z nich bohov, pričom sa riadi nielen infantilným, ale ako som sa pokúsil ukázať aj fylogenetickým vzorom.¹

Postupne dôjde k prvým pozorovaniam pravidelností a zákonitostí prírodných javov a v dôsledku toho prírodné sily strácajú svoje ľudské črty. Ľudská bezmocnosť však trvá a s ňou aj túžba po otcovi a božstvách. Bohovia si uchovávajú svoju trojakú úlohu: zažehnávať hrôzy prírody, zmierovať s krutosťou osudu, najmä ako sa prejavuje v smrti, a odškodňovať za utrpenie a odriekanie, ktoré človeku ukladá kultúrne spolunažívanie.

¹ Totem a tabu, kap. IV. odst. 6; GW IX.